

Tóth Zsófia Anna

A magyar kultúra oktatása a hímzések segítségével

Tegyük fel, hogy van két gazda. Mindketten juhokat tartanak. A probléma az, hogy a földjeik szomszédosak, és mindketten ugyanazon a domboldalon legeltetik a nyájukat, így az állatok folyton-folyvást összekeverednek. Mindig vita van belőle, hogy melyik kié. Mít tehetnének, hogy a probléma megoldódjon? Egyiküknek nagy ötlete támad: megkéri a fodrászt, hogy fesse be az ő birkái szőrét hajfestékkel; és lám, következő nap az ő birkái tarka színpompában legelésznek a domboldalon, megkönnyítve ezzel gazdájuk munkáját a hazaterelésnél.¹

Mi is tulajdonképpen a díszítő művészet, mire is szolgál például a hímzés? A válasz erre a kérdésre hasonló az előző esethez. Sokfélék vagyunk, valahol mégis egyformák. Ahhoz, hogy meg tudjuk mutatni egyéni mivoltunkat, mindenki kiválasztja magának (egy adott „tárházból”) a számára legmegfelelőbb színeket, motívumokat, mintákat, anyagokat, technikákat és kialakítja egyéni kombinációját. Ezzel képviseli azt, ami rá a legjellemzőbb; mindezzel fejezi ki azt, ami számára a legfontosabb, ami mondanivalója van a világ számára.

Amikor a magyar kultúrát szeretnénk bemutatni az ez iránt érdeklődőknek, rengeteg szeglete kerül figyelmünk középpontjába. Megvan a lehetőség arra, hogy egy általános képet nyújtsunk a sokféle terület összeötvözésével, vagy hogy egy ágra koncentrálna megpróbáljuk bemutatni, lefesteni egy adott nép kultúráját, mondani- valóját. Természetesen csak egy terület bemutatásával soha nem lehet teljes képet adni, de megközelítőleg meg lehet ismerni egy nép gondolat-, érzelem- és hitvilágát. A hímzés (mint a díszítőművészetek általában) a művészetek olyan ágát képviseli, mely regionális, társadalmi osztálybeli, nembeli, korbéli, korszakbeli különbségeket is tükröz. Tehát, a magyar nép bemutatása a hímzéseken keresztül egy meglehetősen széleskörű és gazdag „ismerkedést” eredményezhet.

1. Mi a hímzés?

Pamela Clabburn úgy vélekedik, hogy a hímzés egy egyetemes művészet, mely a többi művészethez hasonlóan olyan stílusirányzatokat hozott létre, amelyek azon kívül, hogy tükrözik a származási ország történelmét, az emberiség számára általa-

¹ Ötlet a *Blow Dry*, azaz *Fújd szárazra, Édes!* című film alapján. Paddy Breathnach (dir.) (2001): *Blow Dry*. Írta: Simon Beaufoy. Mirage Enterprises & Intermedia Films

nos érvényű gondolatokat is hordoznak (Clabburn 1981: 7-8). Fél Edit úgy gondolkodik a hímzésről, hogy a hímzés a textíliák díszítésére használt módszer vagy technika, a szövással vagy a csipkeképzés különböző fajtáival ellentétben, ugyanis az utóbbi esetekben a textília maga készül az adott módszerrel, míg a hímzés esetében a díszítési funkció csak szórványosan fordul elő (Fél 1976: 10).

Eredetileg a hímzés a különböző ruhadarabok díszes összeerősítését jelentette. Tehát, ez a fajta kézimunka, a tű segítségével készített hímzés, tulajdonképpen a továbbfejlesztett és kifinomultabb formája az egyszerű varrótechnikának. Korábban a varrás olyan technika volt, mely egyre szélesebb és egyre díszesebb varratokat eredményezett. A ruhákat általában olyan helyeken díszítették, ahol a legvalószínűbb volt, hogy kikopik vagy elszakad (például a gomboknál, a széleknél, a gallérnál vagy a mellrészen). Egy másik lehetőség a hímzések eredetére a szövés, ugyanis olcsóbb és gyorsabb volt belevarrni a textíliába a mintát, mint beszőzni (Lengyel 1963: 5). Vannak még egyéb bizonyítékok is a hímzés kettős eredetére. A varrásból a **hurrok és lánc öltések**, csak úgy, mint a **csavart öltések**; míg a szövésből a **keresztzemes öltések**, a **szálán varrott öltések** és a **lapos öltések** származnak (Lengyel 1978: 17).

A népi hímzés – a fazekasság mellett – a leggazdagabb, a legváltozatosabb és a legkifejezőbb ágazata a magyar népművészetnek. Minden egyes régióknak megvannak a saját tipikus motívumai, kompozíciója, színei, gyakran különböző technikái; mindezek teszik az egyes régiók kézimunkáit különbözővé, speciálissá és egyedivé (Fél 1953: 5).

Vannak **vászonhímzések** és **szórhímzések**. Amikor hímzésekről beszélünk, főként olyan **vásznak** kerülnek szóba, melyeket lenből, kenderből vagy pamutból készítenek otthon. A finom vászon vagy a gyárilag előállított vásznak száma kisebb. Általában az előző típusokat használják. Amikor egy hímzett darab elkészül, legtöbbször a ház belsőjének díszítésére szolgál. Az esetek többségében ezek a párnavégek és a lepedők díszítését jelentik, mivel csak kevés kendő vagy asztalterítő hímzéssel találkozhatunk (Fél 1953: 5). Tehát általánosságban véve a legfontosabb darabok, amelyek az ország összes területén megtalálhatóak, a **párnák**, **párnahuzatok**, **lepedők**, valamint a **kendők**. Sok mindent fejzenek ki velük, főként a gazdagságot és a jómódot mutatják a látogatóknak. Hímzett ujjú ingek, díszített szegélyű kötények, zsebkendők, főkötők, pruszlikok csak bizonyos régiókban voltak, és persze nem maradhatnak ki az asztalterítők sem (Fél 1961: 11).

A mintát általában tű és cérna segítségével készítik, a minta alapja pedig, a háttér rendszerint fehér. Így hát a kompozíciót a háttér alapvető fehér színe, a különféle egyéb színű cérnák és a különböző formák építik fel. Van számos öltés és öltéstechnika, elem és motívum, mód és séma az elrendezésre; melyek együtt kialakítanak egy mintát vagy díszítő formát. Van néhány további tényező is a számításba jön: a cérna tulajdonságai, mint a szín, a minőség és a vastagság (erős legyen, egyenletes,

sima; anyaga len vagy kender; vö. Lengyel 1978: 17). Két régió kézimunkájának különbségét meg lehet állapítani az adott régiók technikáinak, motívumainak, öltéseinek és elrendezési sémáinak alapján. A szörmék esetében általában **ködmönöket** vagy **szűrőket** díszítenek hímzéssel.

A vászonhímzéseket általánosságban véve csak otthoni használatra, és nem eladásra készítik. Néha előfordul, hogy eladásra is dolgoznak, de ekkor is általában maga a készítő megy ki a piacra a munkáival. A vászonhímzésekkel leginkább nők foglalkoznak, meglehetősen ritka az, amikor egy férfi efféle tevékenységet űz. A vászonhímzések leginkább a háztartásban használatosak, így aztán minden lánynak meg kellett tanulnia ezt a mesterséget és számos darabot el kellett készítenie mikorra férjhez ment (Fél 1953: 11-12).

A **lányok keletgyéje** nagyrészt azokból a munkákból állt, amelyet ők maguk varrtak, de néhány közülük az anyjuk segítségével készült. Előfordult, hogy a többi női rokon vagy a falubeli hivatásos (hímző)asszonyok is segítettek. A hímzésben való jártasság és ügyesség nagy jelentőséggel bírt. Az a lány nagyon szerencsés volt, aki ügyesen hímzett, ugyanis az esküvő napján ki kellett rakni a munkákat közszemlére. Még a főzés elsajátítása is háttérbe szorult a hímzés „tudománya” mögött. Míg a vászonhímzés egy „zárttéri,” addig a szőrhímzés egy „szabadtéri” mesterség volt, melyet férfiak készítettek, főként olyanok, akik erre szakosodtak és specializálódtak (Fél 1953: 11-12).

A hímzés valóban az egyik legjelentősebb szakértelem volt egy leány számára. Az első és legfontosabb készségek, melyeknek birtokában kellett lenni a lányoknak, a szövés és a hímzés. Addig nem mehettek férjhez, amíg el nem készült a keletgyéjük (akár segítséggel). Ahhoz, hogy a jómódról bizonyosságot tegyenek, legalább nyolc-tíz lepedőnek, húsz-huszonnégy párnának, kendőknek (fejre és vállra is), kötényeknek, ingvállaknak, főköttőknek és hasonló munkáknak kellett a stafírungban lenniük (Lengyel 1986: 13).

A lányok hat-hét éves korban kezdték elsajátítani a hímzés művészetét, elsősorban zsebkendők és párnák vagy lepedők széleinek dekorálásával. Olyan munka nem volt, ami rossz lett volna, és nem került volna használatba. Ha egy leány nem varrt túl szépen, és a munkadarab nem lett tetszetős, akkor azt a „csúnyát” kellett használnia. Mindenkinek azt kellett használnia, amit maga készített. Azért volt nagyon fontos, hogy a lányok szépen tudjanak hímezni, hogy az otthont széppé varázsolják, és a közösségnek bebizonyítsák, hogy ők jó (jövendőbeli) feleségek (lennének) (Fél 1976: 12-13). Amikor egy lány és egy fiú egybekelt, akkor a másik család tagjává is vált, és ezért ezt kifejezve hímzett ajándékokat, többnyire kendőket, adtak az új családtagoknak. A motívumok és a színek attól függtek, hogy ki kapta az adott kendőt; az após és az anyós olyan kendőt kapott, melyre kék színű írás volt varrva, míg a vőfély olyat, amelyre egy színes madár pár volt hímézve (Hofer – Fél 1975: 17).

A kelengye nem csak a hétköznapiokban használatos darabokból állott, hanem a speciális alkalmakra, ünnepekre készültekből is. Tartalmaznia kellett mindazt a ruhaneműt, amely az egész életre szükséges: terítőket a vasárnapi ebédekhez, az esküvőhöz; a ravatali leplet; a gazdagon díszített ágyterítőket és ágytakarókat; a párnahuzatokat és rengeteg ruhadarabot az öltözködéshez. A (jövendőbeli) menyasszonynak az esküvő előtt évekig kellett hímeznie a vőlegény ünnepi ingeit. Az esküvőre és az azt követő házasesetleire való felkészülés többévi hímmel teli munkát jelentett a lányok és azok családjai számára. (A fiúknak és családjaiknak pedig a házat és a földeket kellett biztosítani az ifjú pár számára, ami a későbbiekben a megélhetést nyújtotta; vö. Hofer – Fél 1975: 24-25.)

Egy ilyen vagy hasonló bevezető résszel viszonylag általános képet lehet nyújtani a hímmézekről. Ez megközelítőleg definiálja, hogy mi is a hímmés, hogy hogyan lehet gondolkodni róla. Érdemes a kézimunkák egyetemes mivoltát hangsúlyozni (a népművészetben belül); azt hogy mindenhol megtalálható, és valahol egy tőről fakad. Van általános mondanivalója, de mégis egyedi és specifikus. Ez után lehet belemerülni a sajátosságokba, közben természetesen párhuzamokat vonni, ha van rá lehetőség. Közben szóba kerülnek a különféle lényeges információk, egyik-másik érdeklődő bizonyára hozzá fog szólni a témához, hogy saját kultúrájában az adott elem vagy mondanivaló hogyan jelenik meg. Egy ilyen bevezető rész bemutatja továbbá az alapvető technikákat, anyagokat, cérnákat, vásznakot, öltéseket, mintaelrendezést, esetleg színeket; hogy a hímméseknek milyen típusai vannak, hogy kik, mikor, hogyan és miért készítik ezeket a munkákat. Ehhez lehet további történeteket fűzni, akár képekkel vagy reáliákkal illusztrálni. Mindez az információ már elég sokat elmond egy nép kultúrájáról, szokásairól, gazdasági helyzetéről, vallási hovatartozásáról és világnézetéről.

Mindezek után lehet folytatni a gondolatmenetet a **népi díszítőművészet** fogalmával – főként ha érdeklődnek a résztvevők az elméleti megközelítések iránt. A magyar népművészet magában foglalja az anyagi kultúra díszített tárgyait, de a népköltészetet, a népzene és a néptáncot is. A népművészet fogalmát elsősorban a népi díszítőművészetre használták, mint például a fafaragás, a szövés, a hímmés, a kerámiák stb. (Balassa – Ortutay 1979: 363). A **népi díszítőművészet**, avagy a **népi iparművészet** rendszerint tükrözi a gazdasági és társadalmi feltételeket. A legtöbb információ a XVIII – XIX. századi népművészetrel kapcsolatban áll rendelkezésünkre. Már ez előtt az időszak előtt is volt népművészet, csak igen keveset tudunk róla, nem sok forrás maradt fenn. Miután 1848-ban felszabadították a jobbágyokat, a népművészet gazdagon virágzott; majd a két világháború között a népi díszítőművészet lehanyatlott (Balassa – Ortutay 1979: 363).

A népi díszítőművészet egy **kollektív tevékenység** volt, melyben mindenkinek megvolt a saját feladata. Mindenki együtt dolgozott, és akiknek voltak új ötleteik,

azok továbbfejleszthették, átalakíthatták az adott közösség együttes művészetét. Tehát, amiről már esett is szó, voltak hagyományok és minták, amik alapján végezték a hímző tevékenységet a közösség tagjai, viszont lehetett újat is hozzátenni. Erre nagyon jó példa Mezőkövesd, ahol néhány asszony kiválóan tudott alaplíntákat rajzolni, és így ott egy iskola alakult meg. Ezek az asszonyok csak úgy éltek, mint bárki más és szívességből vagy fizetség fejében megengedték, hogy a közösség felhasználja különleges tehetségüket (Balassa – Ortutay 1979: 364). Ezek az asszonyok, akiket **íróasszonyok**nak neveztek, általános mintákat rajzoltak, de mindegyiküknek megvolt a saját egyéni jellegzetessége, mindig „belecsempészték” egy kicsit egyéni stílusukból és ötleteikből. Az egyik ilyen leghíresebb íróasszony *Jankó Bori néni* volt, aki otthonában élt és dolgozott hűen hivatásához élete végéig (Dajszászné 1998: 229-231).²

A népművészeti alkotásokat általában arról a faluról vagy városról nevezték el, ahonnan származtak, példa erre a **debreceni szűr**. A hímzések mintázata is változott az alkalomtól függően, például, más mintát használtak esküvőre vagy temetésre (Balassa – Ortutay 1979: 365). A különféle szimbolikus díszítések igen gazdagok voltak. Rengeteg információt rejtettek el bennük; valamint nem csak a mintáknak, hanem a színeknek is nagy volt a jelentőségük, az egyes korszakokban, régiókban, társadalmi osztályokban és csoportokban más-más jellemzőik voltak. A népművészet általánosságban véve spontán művészet volt, mely igyekezett szimmetriát létrehozni és követni az esztétikai szabályokat is (Balassa – Ortutay 1979: 366).

2. A magyar hímzés története

A fentiek után rá lehet térni néhány szóban a hímzések történetére is, az érdekesség kedvéért. Az adott csoport érdeklődési körétől függ, hogy hogyan érdemes hangsúlyozni a különféle témaköröket. Ebben a cikkben a hangsúly úgy oszlik meg, ahogyan egy általános, nem túl specifikus érdeklődésű csoportnak megfelelne; tehát általános elképzelések, valamint színek, minták, motívumok, a ruhaneműk felsorolása (amelyeket általában hímeznek), röviden a történelem, régiók és egy kevéske hímzéstechika.

A magyar népi díszítőművészet kezdetei Szent István korára tehetőek. Az első kiemelkedő hímzett ruhadarab **Szent István koronázási palástja** volt. Az adott korban főként egyházi célú textíliákat hímeztek; a középkorból nem is igazán maradtak ránk világi munkák (Gervers-Molnár 1983: 7). A népi díszítőművészet a **gótika** hatásaként geometriai díszítőelemekkel gazdagodott (Szőnyi 1992: 4).

² Bár a legtöbb esetben ezek az alkotók eltűntek a névtelenség homályában.

A **reneszánsz** idején egyre több világi hímzés született. Az akkori munkák nagyon gazdagon voltak díszítve. A reneszánsz idején az **indás** minták és a változatos színű **virág**, valamint **gyümölcs motívumok** voltak közkedveltek. Ebben az időben érkezett meg Olaszországból a szegfű, a gránátalma, a váza és levélminta, valamint a kanyargó – tekerdő **nagy kígyó** motívum (Balassa – Ortutay 1979: 368).

A **török hódítóknak** is jelentős hatása volt a magyar hímzés világára, ami ennek köszönhetően nagyrészt virágmotívumokkal bővült (az olasz hatáshoz hasonlóan) (Balassa – Ortutay 1979: 369). Például, tőlük vettük át azt a **virágmintát**, ahol egy szárból két virágfej sarjad és azok keresztezik egymást; vagy ott van az a virág, amely csak egy oldalra hajlik; vagy azok, melyeknek a szára csavart. Nem csak az olasz és a török népnek volt hatása népművészetünkre, a honfoglalás idején az osztyákok is töltöttek be hasonló szerepet, de később az osztrák, a szláv és a román befolyás is jelentős volt (Szőnyi 1992: 8). A későbbiekben a barokk, a rokokó és a neoklasszikus irányzatoknak nem volt számottevő hatása (Balassa – Ortutay 1979: 369).

A magyar hímzésekre az volt a jellemző, hogy csak egy-két alapszínt használtak, rendszerint egyedül, például kéket, pirosat vagy feketét. A mai magyar hímzésekre jellemző színgazdagság csak a **XIX. sz. második felében** jelent meg; valamint a mintáknál is más volt a tipikus, mint ma. Általában csak egy motívum volt egyedül és azt nagy üres tér vette körül, ezzel is a központi minta fontosságát hangsúlyozták. A mai túlszűfolt mintázat szintén a XIX. század második felének a „terméke” (Balassa – Ortutay 1979: 370).

3. A legjelentősebb régiók

Számos régió van, ahol különböző szebbnél-szebb alkotások találhatók; de a régiók tárgyalása egy külön tanulmányt igényelne. Itt csak a legjelentősebbeket vagy legismertebbeket soroljuk fel. (1) *Székelyföldön* a **szalán varrott** hímzések a legtipikusabbak, melyek geometrikus elemekből állnak, és szövésekre hasonlítanak. Ezt a technikát érdekesebbé teszik még azzal, hogy egymásra varrják az öltéseket, így azok egybeolvadnak, és új hatást hoznak létre (Platthy 1965: 30). (2) *Torockón* az **úrihímzést** (mely eredetileg nem népi hímzés volt) fejlesztették tovább. Az indák vastagabbak lettek, a szabad terek összementek, a motívumok pedig tömörekké váltak. Mivel az embereknek nem volt arany és ezüst cénájuk, ezért piros és kék színt használtak (Platthy 1965: 30).

(3) *Kalotaszegen* az **írásos** hímzés a legjellemzőbb. Ez egy dinamikus, élénk, eleven, erőteljes típus, ami igen szokatlan és egyedülálló a magyar hímzések között. A művészi hatás rendkívüli, még annak ellenére is, hogy általában egyszínűek az alkotások, csak pirosak, csak kékek vagy csak feketék. Bonyolult láncöltéseket alkalmaznak (Platthy 1965: 31). (4) *Kunság*: a török megszállás miatt a Nagyalföld igen szegény hímzésekben. A Kunság területén általában fehér vászonra pasztell-

színekkel hímeztek (ami igen ritka Magyarországon). A motívumok ugyanazok, mint az **úrihímzések**nél, csak erősebbek és tömörebbek (Platthy 1965: 33-34).

(5) A *kalocsai* hímzés igen **fiatal**, ugyanis a XIX. és a XX. század fordulóján kezdődött el a hagyománya. Az alapanyag fehér, a minták a különböző virág és növényi motívumok élénk kompozíciójából állnak. Kifejezetten színpompás, dinamikus és sűrű hímzéstípus (Platthy 1965: 34). (6) A *palócföldi* hímzésekre jellemző a három vonalas kompozíció, a vonalak közül a középső a legszélesebb. **Lineáris** a ritmusuk. A felső vonal a legdinamikusabb, és az alsó a legnyugodtabb. A felhasznált színek többnyire a piros és a kék. A **szálán varrott** hímzés a palóc vidéken is elterjedt hagyomány (Platthy 1965: 35).

(7) *Mezőkövesdhez* tartozik a **Matyó hímzés**. Ez egy igen élénk és dinamikus hímzésfajta; a minták tele virágokkal, indákkal és levelekkel. A színhasználat nagyon választékos és változatos. Eredetileg csak piros színt használtak, a színgazdagság későbbi fejlemény. A régió bizonyos részein nem csak növényi, de emberi, állati és madár-figurákat is ábrázolnak. A kompozíciók egyszerűek, tiszták és egyenes alakúak. A felhasznált cérnák pamutból, gyapjúból, selyemből és műselyemből készülnek (Platthy 1965: 36-37). (8) A *sárközi* régió legfontosabb hímzett darabjai a **főkötők**. Alapanyaguk fekete, a mintákat pedig fehér cérnával hímezik rá. Előfordulnak színes minták is, de többségükben fehérek. Apró pontokat is hímeznek a kompozícióba, amitől „ragyogtató” lesz. A temérdek virág, levél és kacskaringó minta között található egy különös is, a „kiskutyás” (egy madár, hal és kutya keverék), ami nagyon jó folthatást eredményez (Platthy 1965: 39-40).³

4. Hímzett ruhaneműk

Az, hogy milyen tárgyakat díszítenek hímzéssel, igen sokrétű és gazdag téma. Érdemes három részre osztani, az első kategória a ház belsejének felszerelése, a második az öltözékek, a harmadik pedig a szőrmék. Igen izgalmas ezt a részt megtárgyalni, bemutatni, hogy hogyan díszítették ki saját közvetlen környezetüket az emberek; és hogy milyen különbségek voltak a díszítésben. Nem volt ugyanis egyforma az például, ahogyan egy öltözetet, vagy ahogyan egy házbelsőt díszítő tárgyat hímeztek ki (Fél 1964: 23).

4.1. A **házbelsőt ékesítő tárgyak** közül az elsők, amiket meg kell említeni, a **lepedők** és/vagy az **ágytakarók**. Ezeket a darabokat nem mindennapi használatra készítették. Speciális lepedőkről van szó, vagy inkább ágytakarókról, mint például, amit a nászéjszakán vagy a ravatalkor használtak (rendszerint ez volt a legdíszesebb,

³ További információért a különféle régiók hímzéseivel kapcsolatban lásd még: Domakovszky György (1981): *A magyar nép díszítő művészete, I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 149-175.

mind a négy szélén ki volt varrva). Előfordult, hogy akár függönynek is lehetett kategorizálni néhányat, amelyeket a gyermekszüléskor használtak a vajúdo asszony eltakarására. Különböző méretekben fordultak elő, de a hímzés mindig a rövidebb oldal szegélyét díszítette egy csík vagy sáv formájában. Volt, hogy ezt a csíkot bevarrták a szövetbe, de általában a kivarrott sávhoz még egy plusz csipkeszalagot is hozzáerősítettek (Fél 1964: 23-28).

A **párnák**, **párnahuzatok** és a **díspárnák** hasonlóan voltak hímezve, mint a lepedők, a rövidebbik oldaluk (csak ritkán fordult elő, hogy a hosszabbik oldal is). A díszítést általában külön készítették el, és később varrták hozzá a párnaszegélyhez. A párnák száma változó volt, de egy ágyban akár 3–24 párna is lehetett egyszerre (Fél 1964: 28-29).

Az **asztalterítők** a következők a házbelső legfontosabb tárgyainak sorában. Számos változó méretben léteztek, az általános méret a 150x200 cm volt. Háztartásonként változott, hogy csak ünnepi alkalmakkor raktak terítőt az asztalra vagy minden nap. Két lehetőség volt a díszítésükre: vagy a rövidebb oldalak szegélyeit varrták ki egy keskeny vagy széles csíkban, vagy az egész terítőt arányosan beborította a hímzés (Fél 1964: 31).

Még van két érdekesség, amit meg kell említeni. Az egyik a „**törülköző kendő**”, a másik a **tarisznya**. A törülköző kendő négyzet alakú volt, és vagy két oldalán volt egy-egy csík, vagy mindegyiken; és szokásban volt az is, hogy a tulajdonos monogramját behímezzék például az egyik sarkába. A tarisznyáknak rengeteg változata volt, az egyik legkiemelkedőbb közülük a palóc (búcsús) tarisznya, amit teljesen beborított a hímzés csíkokban (Fél 1964: 33-34).

4.2. A **ruházati cikkek** közül az elsők, amiket meg kell említeni, az **ingek**. A női ingeket általában az ujjukon hímezték, ritkán a gallért vagy a derekat. A díszítés rendszerint az ujj szegélyére került (nem mindig a mandzsettára), vagy hosszanti irányban, esetleg keresztben helyezkedett el. A hímzés lehetett egy vékony vagy vastag csík, de az is előfordult, hogy a minta az egész ujjat beborította. A férfiak ingeit általában a kézelőn varrták ki, de ha az ingnek volt gallérja, akkor azt is. Szokás volt a férfiingeknél kihímezni a mellrészt. A minták mérete változó volt. Ha a férfiak nadrágjára hímzés került, akkor az egy keskeny vagy széles csík volt a száron, esetleg kiírták a szárok alját (Fél 1964: 34-37).

A következő ruhadarab a **kötény**, amiről szót kell ejteni. Kötényt nők és férfiak egyaránt viseltek. Két típusa volt: a keskeny speciális alkalmakra, ünnepekre, ez gazdagon volt díszítve; és a széles, amin alig vagy egyáltalán nem volt díszítés. A díszítést egy vagy ritkán két hímezett csík jelentette a kötény alján. Néha még az is előfordult, hogy a kötény három oldalát is kivarrták (Fél 1964: 37-38).

A **fejre, a vállra és a kézbe való kendőkről sem feledkezhetünk meg. A kézbe való kendő** nem azonos a zsebkendővel (nem volt orttisztító funkciója, valójában

semmilyen funkciója nem volt). Ez volt a legkisebb fajta, és általában monogramot vagy dátumot hímeztek az egyik sarkába; sokszor csipkét is varrtak a szegélyhez. A **fejkendő** rendszerint négyzet alakúak voltak, és a hímzés egy sarokba került, valamint az abból a sarokból kiinduló két szegélyre. Ha néha a szemközti sarkokat kihímezték, akkor mind a négy oldalt is. A sarokminta általában foltminta volt, az oldalaké pedig csík. A **vállkendő**ket, melyek négyzet vagy háromszög alakúak voltak, vászonzól vagy selyemből készítették. Ezek hímzése hasonló volt a fejkendőkéhez (Fél 1964: 38-41). A **fejkötők** díszítésére rengeteg lehetőség volt. A fejkötőknél az volt az általános szabály, hogy a hímzés jól látható helyen legyen (Fél 1964: 46).

4.3. A férfi **mellények** és a női **pruszlikok** már átmenetet képeznek a vászon- és a szőrhímzés között. Anyaguk lehetett selyem, bársony, vászon vagy bőr. A díszítés a szerkesztési vonalak mentén haladt, azokat kihangsúlyozva. A pruszlikokat rendszerint a hátukon és elöl, a gombok mentén hímezték ki. Azokat a mellényeket és pruszlikokat, amelyek (szőrmés) bőrből készültek teljesen kidíszítették hímzéssel. A **ködmönöket** a szerkesztési vonalak mentén díszítették, de később már egyre nagyobb részeket borított be a hímzés a hátrészen, az elülsőrészen és az ujjakon. A **subák** esetében mindig a szerkesztési vonalakat hangsúlyozták a hímzéssel. A **cifraszűrőknél** általában az aszajt díszítették hosszanti irányban, vagy a gallért, vagy alul körben az egész szűrt, vagy az elejét, vagy az ujjait (Fél 1964: 42-46). A cifraszűrőknek rendszerint fehér durva anyaga volt, a hímző cérna pedig fekete vagy piros (néha kék vagy citromsárga) színű volt és selyemből készült. Az alap motívumok a szegfű, a rózsza, a tulipán, a gyöngyvirág és az őket körülvevő levelek voltak. A **virágkozás** szintén XIX. századi eredmény. A leghíresebb **szűrők** Egerből, a Hajdúságból, a Kunságból, a Tisza mellől és Kalotaszegről származnak. A legdíszesebbek és a legnagyobb hírűek a **nagyalföldi ködmönök**, és a **jászsági subák**. A reformátusok a piros, míg a katolikusok a kék és a citromsárga színt kedvelték. A dunántúli ködmönöket pirosra hímezték, de más régiók, más színeket használtak (Balassa – Ortutay 1979: 397-399). A **cifraszűr érdekessége**, hogy csak Magyarországon (vagy magyarlakta területen) volt használatban, egyedi magyar öltözék. Másik érdekessége az, hogy csak a földművesek, a csordások és a birkapásztorok viselték, a nemesek sohasem (Gáborján 2000: 7).

Ez csak néhány példa volt arra, hogy mit hogy lehet kihímezni. Rengeteg ruhadarabot és használati tárgyat szoktak még kivarni. Ha érdeklődő az adott csoport, további részletekbe lehet menni a papucskok, táskák, zoknik és hasonlók díszítésével kapcsolatban.

5. Az öltések

Az öltésekkel és a varrástechnikákkal csak akkor érdemes részletesen foglalkozni, ha valaki gyakorlatban is ki szeretné próbálni a hímzés művészetét. Minden

bizonytal érdekes élmény lenne egy csoport számára, ha maguk a résztvevők is kipróbálnák, hogy hogyan is kell hímezni, közelebb hozná őket a témához a gyakorlati tapasztalat.

De addig is néhány szó az öltésekről. A különféle öltéseket természetesen tovább lehet kombinálni, nem csak magukban használatosak. A **lapos öltés** a legalapvetőbb, legelterjedtebb és legtöbb variációban élő öltés. A **keresztszemes öltés** egy geometriai formáció, a két fonal keresztezi egymást. Ez egy igen közkedvelt típus az egész világon. Valójában egy külön ágát képviseli a hímezéseknek. Nem igazán lehet kombinálni a többi technikával, nagyon kötött, és általában csak egyszínű (piros v. kék v. fekete v. fehér). Magyarországon Heves megyében, Palócföldön, a Matyó régió egyes területein stb. elterjedt (Lengyel 1981: 32-33).

A **hurok és lánc öltést** rendszerint egyenes vonalak és szegélyminták kialakítására használják (Hegedűs 1967: 28-29). A **csavart öltés** valahol félúton áll a hímezésöltések és a csipkekészítési technikák között (Hegedűs 1967: 33). Még az öltés-technikáknál meg kell említeni egy érdekeset: a **mesterkét**. Ezt lehet kombinálni más öltésekkel is. Alapjában véve kis négyszögecskékből áll, viszonylag egyszerűnek tűnik, de lehet variálni; például a szélek megerősítésére nagyon hasznos. Lehet egyedülálló, vagy kiegészítő öltés is. Érdekessége az, hogy jobbról balra kell varrni; és általában egy vagy két soros kombinációban fordul elő a hímezésekben (Lichnerová 1980: 118-119).

Csak néhány, a legfontosabb öltések lettek kiemelve a sok lehetőség közül. Ez a témakör is igen gazdag és sokrétű. A minták mindezen öltések kombinációival jönnek létre. Nincs olyan, hogy tipikus magyar öltés-technika, az összes technikát és azok kombinációit is alkalmazzák.

6. A színek

A színekkel eljutottunk egy olyan tulajdonságához a hímezéseknek, amely bizonyára minden résztvevőt érdekel; és az is valószínű, hogy a többség tud is róla valamit. Általános kérdésekkel lehet be vezetni ezt a tárgykört a színekkel kapcsolatban, mint hogy mik az alapszínek, melyek a kiegészítő színek, melyek a semleges színek, árnyalatok, kontrasztok stb.; szerintük milyen színeket használnak többségében a hímezésekben, és így tovább. Gáborján Alice gondolataival élve, a színekkel egyéni és társadalmi érzéseket és állapotokat is ki lehet fejezni. A magyar nép igen kedveli az **élénk, tiszta színeket**, különösen a pirosat. A XIX. században a lányok és fiatalasszonyok ünnepi ruhája piros volt, hogy kifejezze a fiatalságot és az (élet)örömet. Hasonlóan a sötét, komorabb színek idősebb kort, szegénységet vagy gyászt fejeztek ki (Gáborján 1988: 15).

A színek bőségét leginkább a hímezésben és a bútorfestészetben lehet alkalmazni. A gyakori színpompás hímezések között azonban sok egyszínű munka is megtalál-

ható, például Kalotaszegen az alap fehér és a minta vagy csak piros, csak kék, vagy csak fekete. Mezőkövesden a hímezések eredetileg nem voltak színesek. A fehér alakra nagy piros virágokat hímeztek, kisebb sötétkék foltokkal és apró citromsárga pontokkal („ragyogtató”). További példák: a hortobágyi szűr a világos alappal és a piros–zöld komplementer színpárossal; a palóc kötény kék alappal és a vékonyka piros szegélymintával; a hevesi ködmön a barna alappal, a nagy piros virágokkal, a sötétkék vagy világoszöld levelekkel és az apró citromsárga pontokkal; de a sort sokáig lehetne folytatni (Fáy 1941: 101-103).

A magyar hímezésekhez ritkán használnak citromsárgát, ha igen, akkor csak kis pontokhoz. Szigorú szabályai vannak a színhasználatnak, például sohasem használnak egymáshoz közel eső színeket, mint citromsárga – narancs – piros. A rózsaszín és a világoskék is ritkán használt színek; viszont a piros – zöld, vagy a fekete – fehér párosítás gyakori. Egy jó példa arra, ahogyan a színeket szokták kombinálni a következő: élénk hideg zöld színhez barnát és lángoló vöröset adnak, mert a barna elvesz egy kicsit a vörös lángolásából, valamint a piros (vörös) – zöld ellentétpár kiegyensúlyozott, kitöltött hatást ér el. Egyensúly kell a színerősségek között is, hogy a harmónia biztosítva legyen (Fáy 1941: 104-105).

7. A motívumok

A motívumok kérdése ismét egy olyan témakört hoz előtérbe, mely általános érdeklődést vált ki. Itt is előfordulhat, hogy a résztvevők tudnak egy-két példát mondani, ha már találtak valamilyen motívummal. Lehet – sőt érdemes – megpróbálni közös pontokat találni a különböző népek motívumkészletében. Meg lehet vitatni a jelentését és a mondanivalóját egy-egy motívumnak.

A motívumok széles skáláját nehéz lenne mind bemutatni; elég első körben négy csoportba sorolni az előforduló elemeket. Az első csoportot a **mértani motívumok** alkotják, ilyenek a *vonalak*, az álló és a ferde *keresztek*, a *csillagok*, a *háromszögek*, a *négyszögek*, a *cikk-cakkos vonalak* és egyéb alapelemek. Van számos **szabadrajzú motívum** is – általában a *virág*-motívumok – ilyen a *gránátalma*, a *liliom*, a *tulipán*, a *szegfű*, a *rozetta*, az *akantuszlevelek*, valamint a *csokrok* és a *szőlőlevelek* (egyházi szimbólumok). Mindezekhez jött a XIX. században a *pálmaág*. Ezeken kívül pedig ott vannak még az *indák* és az *ágak*, melyek összekapcsolják a motívumokat, valamint meg kell említeni a *makkot* is.

A **növényi motívumok** mellett beszélni kell az **állati motívumokról** is. Elsősorban a *madár*-motívumok vannak használatban: madarak, mint a *páva* és a *kakas*, míg a rituális célokra használt tárgyakon *pelikánok* találhatóak. Létezik még egy „meg nem határozható madár,” amit nagyon gyakran használnak hol előre, hol hátrafelé néző pozícióban. Egyéb állati motívumok még: a *szarvasok*, az *Isten Báránya zász-*

lóval, a griffmadarak, az oroszlánok, az egyszarvúak, a lovak, a tehenek, a párdúcok és a kígyók (Fél 1976: 18-19).

Emberi alakok ritkán fordulnak elő, amik esetleg mégis, azok a következők: az úgynevezett *hallstadti női alak*, az *Ádám–Éva pár*, az *Ábrahám feláldozza Izsákot* című jelenet, és a nyugati határ környékén egy *kürtöt tartó vadász* alakja. A **tárgyakat** ábrázoló motívumokon *virágcserepek, kancsók, korsók* vagy *vázák* láthatóak. A **vallási** témájú munkákon *szentségtartót* ábrázolnak, vagy *oltárt gyertyákkal*. A hímezett darabokon gyakran található **betűk**. Előfordul, hogy *összefüggő szöveget* alkotnak, vagy egyszerűen csak díszítő elemek. Gyakori, hogy a készítőnek a *monogramja*, vagy akár még a *teljes neve* is bele van varrva a hímezésbe. Néha *feliratok* is vannak rajta. *Jézus monogramja egy koszorúban* vagy *egy szívben* egyházi motívum (Fél 1976: 19-21).

A motívumok általában változnak, például a *gránátalma tulipánná* változott; valamint gyakran a *liliom* helyét is átvette a *tulipán*. Az *indák* is gyakran *leveles ágakká* alakultak. A *rózsa* például igen bonyolult, összetett és gyakran változó motívum. Bizonyos motívumok állhatnak egyedül is; ezek rendszerint geometriai motívumok, amelyeket különféle módokon lehet csoportosítani és kombinálni. A motívumok együttesen alakítják ki a mintát (Fél 1976: 19-21).

8. A minták

A mintákat nem lehet teljesen elkülöníteni a motívumoktól, miként már az előző szakasz végén is kiderült. A mintákkal csak folytatni lehet a már elkezdett témát. Esetleg meg lehet vitatni, hogy milyen lehetőségek vannak a kombinációkra, mit mivel párosítanak a résztvevők, hogyan rendeznék el a mintákat egy munkadarabon. A legvégén pedig akár megtervezhetnének egy egész munkát. Esetleg a gyakorlatban kaphatnának egy alapot, elemeznék (az elhangzottak alapján), és kivarrhatnák végül (amire már tettem is javaslatot).

A minta a motívumok és a különböző díszítő elemek konfigurációja, amelyet bizonyos szisztémák és sémák alapján szerkesztenek össze. A minták kompozíciója változik régióként és korszakokként egyaránt, a motívumokhoz és az öltésekhez hasonlóan. A minta elhelyezése is változó; előfordul, hogy az **egész munkát beborítja**, de van, hogy **csak bizonyos részeket** (*egyenletesen vagy foltokban*). Olyan lehetőség is van még, hogy a minta csak egy *sávot* alkot a tetején, az alján vagy a közepén egy munkának, vagy a széleken körbefut. A magyar hímezésekre ez utóbbi jellemző; elenyésző a foltminta, és még ritkább a teljes felületet bedefő minta. A *vonalt* vagy *csíkt* minták iránya lehet függőleges vagy vízszintes (Fél 1976: 21-23).

A készítőknél általában nem kell gondolkodniuk azon, hogy milyen legyen egy minta, ugyanis mindig is megvoltak a kész modellek és a hagyományos sémák az

öltésekre, a motívumokra és a mintákra vonatkozóan. Minden faluban számos előfordul ezekből, és csak választani kell közülük az adott helyzetben. A közösség a tehetséges és kevésbé tehetséges emberek munkáit is mindig egyformán elfogadta (Fél 1976: 24).

A minták az egymás után helyezett motívumokból épülnek fel, néha ezeket a motívumokat összekötik, vagy akár meg is ismétlik. Az **ismétlés** az egyik fő módszere a minta kialakításának. A minta rendszerint a **fő elemből** és az ehhez tartozó **mellék (kiegészítő) elemekből** áll. A fő mondanivaló általában a központi elembe van, de szokás szegély (vagy mellék) dekorációt is készíteni. Ritkán fordul elő, hogy ne legyen **szegélyhímzés**, aminek nem szükséges kötődnie a központi motívumhoz, bár kötődhet (Fél 1976: 25-28).

Mindezen témák (eltérő részletességgel történő) megtárgyalása után az érdeklődőknek valószínűleg jó rálátásuk lesz a magyar népi kultúrára. Mivel egy területet nem lehet csak egymagában vizsgálni, más témakörök is minden bizonnyal felmerülnek, mint a fafaragás, a fazekasság és hasonló kézművességek és/vagy díszítőművészetek (valamint a népművészet egyéb ágai, mint például a népzene, a néptánc, és így tovább). A motívumok és szimbólumok segítségével információt lehet szerezni a történelemmel, a hitvilággal, a gondolkodásmóddal, a szokásokkal és hasonló területekkel kapcsolatban is. Természetesen a társadalmi vonatkozások és a hagyományok napjainkra vonatkozó (és a máig élő tradíciók) hatásának elemzésével, a felsorolt információk jelen időszakra értelmezésével és nemzetközi párhuzamok keresésével a jelenlegi magyar kultúrát is részletesen megismerhetik.

IRODALOM

- BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula (1979): *Hungarian Ethnography and Folklore*. Corvina Kiadó, Budapest
- BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula (1979): *Magyar néprajz*. Corvina Kiadó, Budapest
- BREATHNACH, Paddy (dir.) (2001): *Blow Dry*. Írta: Simon Beaufoy. Mirage Enterprises & Intermedia Films
- CLABBURN, Pamela (1981): *Masterpieces of Embroidery*. Phaidon Press Limited, Oxford
- DAJSZÁSZYNÉ Dietz Vilma: Matyó virágok. In: Bellon Tibor et al. (szerk.) (1998): *Tárgyalkotó népművészet*. Planétás Kiadó, Budapest
- DOMAKOVSKY György (1981): *A magyar nép díszítőművészete I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- FÁY Aladár (1941): *A magyarság díszítő ösztöne*. Turul Kiadó, Budapest
- FÉL Edit (1961): *Hungarian Peasant Embroidery*. B.T. Batsford Ltd., London
- FÉL Edit (1964): *Bevezetés a magyar népi hímzések ismeretébe*. Népművelési Intézet, Budapest
- FÉL Edit (1976): *Magyar népi vászonnímzések*. Corvina Kiadó, Budapest
- FÉL Edit (1953): *Tájékoztató a népi hímzések gyűjtéséhez*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest
- GÁBORJÁN Alice (1988): *Hungarian Peasant Costumes*. Corvina Kiadó, Budapest
- GÁBORJÁN Alice (2000): *Cifraszűrök*. Néprajzi Múzeum, Budapest

- GERVERS-MOLNÁR Veronika (1983): *Ipolyi Arnold Hímzésgyűjteménye Az Esztergomi Keresztény Műzeumban*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- HEGEDŰS Margit (é.n.): *Népi öltéstechnikák*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- HOFER Tamás – FÉL Edit (1975): *Magyar Népművészet*. Corvina, Budapest
- HOFER Tamás – FÉL Edit (1994): *Hungarian Folk Art*. Corvina, Budapest
- LENGYEL Györgyi (1981): *Keresztszemes kézimunkák*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- LENGYEL Györgyi (1986): *Nagyanyáink öröksége*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- LENGYEL Györgyi (1978): *Népi kézimunkák*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- LENGYEL Györgyi (1963): *Hímzések*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest
- LICHNEROVÁ, Alizbeta (1980): *A hímzés varázsa*. Roh Könyvkiadó, Bratislava, Prága
- PLATTHY György (1965): *A magyar nép díszítő művészete*. Tankönyvkiadó, Budapest
- SZÓNYI György Endre (1992): *Hungarian Ethnography and Folklore, lecture notes*. JATE Hungarian Studies Programs, Szeged

AJÁNLOTT IRODALOM

- BELLON Tibor et al. (szerk.) (1987): *Népművészeti örökségünk. Szolnok Megye Népművészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- FÜGEDI Márta (szerk.) (1997): *Népművészeti örökségünk. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Népművészete*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- GAZDA László et al. (szerk.) (1989): *Népművészeti örökségünk. Hajdú-Bihar Megye Népművészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- GRÁFIK Imre (szerk.) (1996): *Népművészeti örökségünk. Vas Megye Népművészete*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely
- JUHÁSZ Antal et al. (szerk.) (1990): *Népművészeti örökségünk. Csongrád Megye Népművészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- KAPITÁNY Orsolya et al. (szerk.) (2001): *Népművészeti örökségünk. Somogy Megye Népművészete*. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár
- KAPROS Márta (szerk.) (2000): *Magyar nemzeti örökségünk. Nógrád Megye Népművészete*. Palóc Múzeum, Balassagyarmat
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő (1972): *Kászoni Székely Népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő (1974): *Szilágysági Magyar Népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő (1978): *Kis-Küküllő Vidéki Magyar Népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő (1981): *Moldvai Csángó Népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest